

Öne Çıkan Özellikleriyle Memlûkler Dönemi Kıraat İlmi Tedrisi

The Education of Qirā'āt in the Mamlûk Period with Its Prominent
Features

Nur Kübra DEMİRCİ

Öğr. Gör., Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kuran-ı Kerim Okuma ve
Kıraat İlmi Anabilim Dalı

Lecturer, Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Qur'anic
Recitation and Qirā'āt, Trabzon/ Türkiye

demirelnk@trabzon.edu.tr ORCID: 0000-0002-0527-8357

Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU

Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir
Anabilim Dalı

Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Theology, Department
of Tafsir, Rize/ Türkiye

suleyman.mollaibrahimoglu@erdogan.edu.tr ORCID: 0000-0001-6175-9107

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 30 Ocak/January 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27 Şubat/February 2024

DOI: 10.53683/gifad.1428621

Atıf / Citation: Demirci, Nur Kübra-Mollaibrahimoğlu, Süleyman, "Öne Çıkan Özellikleriyle Memlûkler Dönemi Kıraat İlmi Tedrisi/ The Education of Qirā'āt in the Mamlûk Period with Its Prominent Features". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 13/26 (Temmuz/July 2024/2): 482-510

İntihal: Bu makale özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

İslâm tarihinin etkin devletlerinden biri Memlükler'dir. Memlükler, Moğolların ilerleyişini durdurmak gibi tarihsel bir misyonla anılmışlardır. Onlar, siyasî faaliyetleri ve etkilerinin yanı sıra İslâmî ilimler tarihinde yetiştirdikleri âlimler ve dönemde telif edilen eserlerle kendilerinden söz ettirmişlerdir. Ayrıca dinî eğitim-öğretimi desteklemeleri ve bu anlamda kurumsal yapılara öncülük etmeleriyle yönettikleri coğrafi bölgeyi cazibe merkezi haline getirmişlerdir. Bu yönüyle hadis, tefsir ve fıkıh ilimleri söz konusu olduğunda akla ilk gelen isimler ve eserler arasında ilgili devirden örneklerin başlarda yer aldığı görülmektedir.

İslâmî ilimlerin tedris tarihinde kıraat ilminin rağbet gören sahalar arasında yer alması, Memlükler dönemi kıraat faaliyetlerine eğilmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu dönemin doğal olarak geleneksel kıraat tedrisinden izler taşıması, ulemadan tevarüs eden birikimden beslenerek bazılarında doğrudan etkilenmesi beklenen bir durumdur. Denilebilir ki Memlükler geleneksel birikimin aktarımında "köprü" vazifesi görmüştür. Bunun yanı sıra makalenin ortaya çıkışında Memlükler dönemi kıraat ilmi faaliyetlerinin kendine has yönler taşıması, yönlendirici ve belirleyici olmuştur. Zira bu dönemde kıraat ilminin nasıl öğretildiği, hocaların hangi vasıflarıyla öne çıktığı ve kurumsallığın ne oranda etkisinin olduğu incelenmeyi bekleyen bir konudur. Buna rağmen kıraat ilmi özelinde detaylı çalışmaların yapılmamış olması son derece dikkat çekicidir. Döneme dair eserler incelendiğinde kıraat âlimlerinin diğer ilimlerde yaşanan canlılığa paralel olarak kayda değer faaliyetlerde buldukları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Memlükler, Eğitim, Âlim, Kahire, Dımaşk.

Abstract

One of the influential states in Islamic history is the Mamlûks. The Mamlûks were remembered with a historical mission to stop the advance of the Mongols. In addition to their political activities and influences, they made a name for themselves in the history of Islamic sciences with the scholars they trained and the works compiled during the period. In addition, they have made the geographical region they govern a center of attraction by supporting religious education and training and pioneering institutional structures in this sense. In this respect, when it comes to hadîth, tafsîr and fiqh sciences, it is seen that examples from the relevant period are among the first names and works that come to mind.

The fact that the science of qirā'āt is among the most popular fields in the history of teaching Islamic sciences makes it necessary to focus on the qirā'āt activities of the Mamlûk period. It is expected that this period will naturally bear

traces of traditional qirāāt teaching, be nourished by the knowledge inherited from the ulamā; and be directly influenced by some of them. It can be said that the Mamlûks served as a "bridge" in the transfer of traditional knowledge. In addition, the fact that the qirāāt science activities of the Mamlûk period had their own aspects was guiding and decisive in the emergence of the article. Because how the science of qirāāt was taught in this period, what qualities of the teachers stood out and to what extent the influence of institutionalism was a subject waiting to be examined. Despite this, it is extremely striking that detailed studies have not been conducted specifically on qirāāt. When the works of the period are examined, it is seen that the scholars of qirāāt carried out significant activities in parallel with the vitality experienced in other sciences.

Keywords: *Qirāāt, Mamlûks, Education, Scholar, Cairo, Damascus.*

Extended Summary

Stopping the Mongol advance not only gave the Mamlûks a different position historically, but also Cairo and Damascus cities became reliable centers for scientific education activities during this period. The Mamlûks ruled a geographical area that has been important to Muslims throughout history, including the Hıjâz, for a long period of time. The scientific interaction between the Mamlûks and the Ottomans made the influence of Mamlûk scholars permanent.

484

When we look at the scientific activities of the relevant period, madrasahs, dar al-Qurān, dar al-ḥadīth, khānqāh and similar institutions established in Mamlûk centers, especially Cairo and Damascus, were institutions where continuous education and training activities were carried out. Particularly the support of statesmen to these institutions, providing different financial opportunities to those working in these institutions, meeting the needs of the students and the participation of the sultans themselves in the courses held in these institutions enabled the development of science and the popularity of written works.

It is possible to add the science of qirāāt to the scope of similar evaluations. Because this science received a different attention under the protection of the Mamlûk rulers. Scholars who came to the region, especially from Andalusia, where the science of qirāāt was very active, and from Islamic lands that were exposed to Crusader and Mongol attacks, revived the science of qirāāt. The influence of the period has even affected the qirāāt

field works and teaching methods read today.

In our country, studies that deal with the scientific activities of the Mamlūk period separately in the field of Islamic sciences are not common. Examples of this type of research have been encountered in the fields of ḥadīth, fiqh and tafsīr in recent years. However, the same is not the case for the science of qirā'āt. However, history-type works dealing with the Mamlūk period contain a lot of scattered information about the qirā'āt activities of the period. Based on these, it seems possible to draw a general picture of the period.

Today, qirā'āt studies related to the Mamlūks are local studies that either briefly address the qirā'āt activities of the Mamlūk period or examine the famous qirā'āt scholars of the period and their works. As a result, it should be noted that, as far as it is seen, a comprehensive study dealing with the period of the Mamlūks, who ruled for more than two and a half centuries, has not been done, with the aspects of qirā'āt teaching activities, institutions, scholars and works specific to the period.

The article you have was written with the aim of both addressing these deficiencies and presenting a general picture of the teaching model of the period by touching on some unique aspects of the qirā'āt teaching activities of the period.

Qirā'āt learning in the Mamlūk period began with memorizing the compositions of famous scholars such as Sh̄hātibī and Ibn al-Jazarī, after memorizing the Qur'ān. After this, the students read the qirā'āts to different teachers according to al-sab'a and 'ash̄hara systems. Madrasahs, dar al-Qur'ān, dar al-ḥadīth, mosques and khānqāhs play an active role in this educational process. In this respect, it is possible to talk about an institutional qirā'āt teaching in this period.

In addition, it is seen that the activities of qirā'āt teachers are not limited to institutions. In the paintings reflected in biographical works, narratives that highlight the professors from whom lessons were taken are dominant, rather than institution-centered narratives. This shows that the perspective, which is institution-centered in one aspect, is teacher-centered in another aspect.

A practice that demonstrates the teacher-centered approach is the reading of the same works from different teachers through many different

channels, as a result of the great importance given to isnād. Another aspect of this situation is the ijazahs given by instructors to their students. Qirā'āt scholars of the period did not have a fixed practice in giving ijazahs. While some of the scholars gave ijazah with difficulty, some of them gave ijazah to people whom they did not educate.

Another indicator of the great importance given to the teacher-student bond in the field of qirā'āt is symbolic readings. Students gain the privilege of becoming students of the famous scholars of the period and being included in the chain of isnāds owned by the teachers through short readings such as al-Fātiḥa and al-Baqara, verses 1-5.

People who were active in the field of qirā'āt during the Mamlûk period can be evaluated in three categories. At the highest level of these, there are famous qirā'āt scholars who can be described as "Imāms". These are authority scholars who are connected to the important scholars of the science of qirā'āt and their works by short channels, thanks to their sublime isnāds. Riḥlas were held from many parts of the Islamic world in order to learn from these scholars.

The second category is the scholars who will be called "Mukrī / Shaykh" at the intermediate level. These are teachers who study from qirā'āt authorities and also teach students intensively. These scholars have fulfilled the duty of disseminating the isnād networks in the field of qirā'āt among the masses.

The third category is the students who are studying in the field of qirā'āt but have not engaged in teaching activities. These people do not have a role in disseminating qirā'āt activities or contributing to the field. However, they are in an extremely important position as they show how widespread and intense qirā'āt activities are.

Giriş*

İslâm tarihinde 7./13. asır İslâm dünyası için bir kırılma dönemi olarak ele alınabilir. Zira Müslümanlar, batıdan gelen Haçlı saldırılarının yaralarını sarmaya çalıştığı 7./13. yüzyılda, henüz siyasî olarak toparlanamadan Moğol istilası ile karşı karşıya kalmış, yapılan saldırılar sonucunda 656/1258'de Bağdat şehri düşmüştür. Bu tarih, kimilerine göre Müslümanların gerilemeye başladığı, aklî ve naklî ilimlerin durakladığı bir dönem olarak değerlendirilir.¹ Moğol istilasının 658/1260'ta Memlük sultanı Baybars (öl. 676/1277) tarafından durdurulması hem bölge hem de dünya tarihi için bir dönüm noktası olarak kabul edilir.² Bu galibiyet sonrası Memlükler ve hâkimiyetleri altında bulunan bölgeler ayrı bir konum elde etmiştir. Zira Haçlı saldırılarından ve Moğol istilasından kurtulmak isteyenler için bir sığınak olan Kahire ve Dımaşk şehirleri, istila sonrasında ayrı bir önem ve değer kazanmıştır.³

Bu tarihî vasatta Memlükler Devleti siyasî, ilmî ve kültürel çok çeşitli alanlarda etkin bir konumda bulunmuş ve geniş topraklara hükmetmiştir. Çeşitli kurumları ve ilmî sistemi ile sadece kendi döneminde değil, izleyen tarihî süreçte de model olmuştur. Müslümanların tarih boyunca önem verdiği coğrafi bir alana uzun sayılacak bir zaman dilimi boyunca hükmetmesi ve özellikle Memlükler'in yaklaşık üç katına tekabül eden bir zaman diliminde İslâm coğrafyasını yöneten Osmanlı Devleti'ne katkıları, Memlük etkisini günümüze kadar taşımıştır.

İlgili dönemin ilmî faaliyetlerine bakıldığında Kahire ve Dımaşk başta olmak üzere Memlük merkezlerinde kurulan medrese, dârülkur'ân, dârülhadis, hankah, zaviye ve benzeri kurumlar, sürekli eğitim-öğretim faaliyeti yürütülen müesseseler olmuştur. Özellikle ümerânın mezkûr kurumları desteklemesi, eğitim merkezlerinde görev yapanlara maddî olarak farklı imkânlar sağlanması, talebelerin ihtiyaçlarının karşılanması ve

---

* Bu çalışma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU danışmanlığında Nur Kübra DEMİRCİ tarafından hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Bu bakış açısının Avrupa ve Amerika'da ders kitaplarında yer almasına dair bir değerlendirme için bk. Ross E. Dunn, *İbn Battuta'nın Dünyası*, çev. Yeşim Sezdirmez (İstanbul: Klasik Yayınları, 2004), 11.

² İsmail Yiğit, *Memlükler* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015), 39.

³ Yiğit, *Memlükler*, 243. Bu hareketliliğin bir sonucu olarak bu iki merkezin buraya gelen âlimler, zanaatkârlar ve sanatçılar eliyle imar edilerek en kozmopolit İslâm beldeleri haline gelmesi ve bu imarda ulemânın rolü için bk. Dunn, *İbn Battuta'nın Dünyası*, 56-57, 69.

bizzat sultanların bu kurumlarda yapılan derslere katılması, ilmin gelişmesini ve yazılan eserlerin revaç bulmasını sağlamıştır.⁴

Benzer değerlendirmelerin kapsamına kıraat ilmini eklemek de mümkündür. Çünkü bu ilim, Memlûk ümerâsının himayesinde farklı bir ilgiye mazhar olmuştur. Özellikle kıraat ilminin çok canlı olduğu Endülüs'ten, Haçlı ve Moğol saldırılarına maruz kalan İslâm beldelerinden bölgeye gelen âlimler kıraat ilmini canlandırmışlardır. Memlûk topraklarında yaşayan kıraat âlimleri, kendilerine intikal eden bu ilmi farklı coğrafyalarla buluşturmuşlar, devrin etkisi günümüzde okunan kıraat sahası eserleri ve tedris yöntemlerine dahi etkide bulunmuştur.

Ülkemizde Memlûkler dönemine dair yapılmış çalışmalara bakıldığında birçoğunun konuyu siyasî tarihi ön plana çıkararak ele aldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda siyasî anlatımın yanı sıra ilmî-kültürel faaliyetlere de genel hatlarıyla yer verilmektedir. Kısaca, bunlar Memlûkler dönemini genel özellikleriyle tanıtıcı çalışmalar olarak tavsif edilebilir.⁵

Memlûkler dönemi, ayrıca ilmî-kültürel sahaya yoğunlaşarak devri ele alan araştırmalara da konu olmuştur. Örneğin, bazı batılı araştırmacıların dönemin ilmî faaliyetlerini kurumlar, âlimler, döneme özgü yönleriyle bilginin nesilden nesile intikali merkezinde ele alan çalışmalarına tesadüf etmek mümkündür.⁶ Memlûkler dönemi ilmî faaliyetlerini müstakil olarak İslâmî ilimler sahasında ele alan çalışmaların ise yaygın olmadığı görülmektedir. Bu türden araştırmaların örnekleriyle son yıllarda hadis, fıkıh ve tefsir sahaslarında karşılaşılmaktadır.⁷ Ancak kıraat ilmi için aynı durum söz konusu değildir. Hâlbuki Memlûkler devrini ele alan tarih-tabakât türü eserler, dönemin kıraat faaliyetleri hakkında dağınık şekilde

⁴ Kahire ve Dimaşk'ta söz konusu olan ilmî canlılığa etki eden unsurlar için bk. Halit Özkan, *Memlûklerin Son Asrında Hadis* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 26.

⁵ Örnekleri için bk. Yiğit, *Memlûkler*; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler* (Ankara: İSAM Yayınları, 2015).

⁶ Jonathan Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, çev. İsmail Eriş (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015); Michael Chamberlain, *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik*, çev. Büşra Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009).

⁷ Hadis sahasından birkaç örnek için bk. Özkan, *Memlûklerin Son Asrında Hadis*; Nagihan Emiroğlu, *Türk (Bahrî) Memlûkler Döneminde Hadis İlmî* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Selim Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum* (Ankara: İLEM, 2020). Fıkıh sahasından birkaç örnek için bk. Tuncay Başoğlu, "Memlûkler Döneminde Fıkıh Eğitimi", *Türk Hukuku Tarihi Araştırmaları* 25-26 (Bahar-Güz 2018), 5-59; Tuncay Başoğlu, "Eyyübîler ve Memlûkler Dönemi Fıkıh Yazımı", *İslam Tetkikleri Dergisi* 10/1 (2020), 229-332. Tefsir sahasından bir örnek için bk. Mesut Kaya, "Memlûk Dönemi Tefsir Eğitimi ve Çalışmaları: Tarihsel Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/3 (2020), 993-1015.

oldukça çok malumatı içermektedir. Bunlardan hareketle devre dair genel bir tablonun çıkarılması mümkün görünmektedir.

Günümüzde Memlüklerle irtibatlı kıraat çalışmaları ya Memlükler dönemi kıraat faaliyetlerini muhtasar şekilde ele alan⁸ ya da dönemin ünlü kıraat âlimlerini ve çalışmalarını inceleyen lokal araştırmalardır.⁹ Netice itibarıyla belirtmek gerekir ki iki buçuk asrı aşkın hüküm sürmüş Memlükler dönemini kıraat tedris faaliyetleri, kurumları, âlimlerin ve eserlerin döneme özgü yönleriyle ele alan kapsamlı bir çalışma görüldüğü kadarıyla yapılmamıştır. Konu bağlamında Ahmet Gökdemir'e ait iki makaleye değinilmelidir. Bunların ilki "Memlükler'de Kur'ân Tilâveti ve Kıraat İlmî" adlı çalışmadır. Makalenin, Memlükler dönemi ilmî hayatına dair tez, makale ve maddelerdeki dağınık verileri bir araya getiren muhtasar bir giriş çalışması olduğu söylenebilir.¹⁰ Gökdemir'in "Kur'ân Tilâveti ve Kıraati Bağlamında Eyyübîler'in Memlükler ve Endülüs'e Etkisi" başlıklı diğer çalışmasında ise mesele Eyyübîler döneminde başlayıp Memlükler devrinde devam eden birkaç tilâvet ve tedris faaliyeti örneği özelinde ele alınmıştır.¹¹

Elinizdeki makale hem bu eksikliklere değinmiş hem de dönemin kıraat tedris faaliyetlerinin kendine has bazı yönlerine temas etmiştir. Öte yandan devrin öğretim modeline dair genel bir tablo sunmayı da amaçlamıştır. Tarihsel bir alana yoğunlaşılacak çalışmada doğal olarak tarihî dokümanlar ve onların verileriyle ilgilenilmiştir. Memlükler dönemine dair malumat içeren tarih-tabakât eserleri taranmıştır. Akabinde elde edilen veriler tasvirî yöntemle sunulmuştur. Bazı eserlere yansıyan lokal bilgiler de bu amaçla tahlil edilerek tümevarım yöntemiyle bazı genel saptamalarda bulunulmuştur.

1. Memlükler Döneminde Kıraat Tahsil ve Tedrisi

Kıraat eğitim-öğretimi Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden itibaren nesilden nesile aktarılarak devam etmiştir. Kıraatlara dair ilk dönemde

⁸ Ahmet Gökdemir, "Memlükler'de Kur'ân Tilâveti ve Kıraat İlmî", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 17 (Bahar 2021), 567-586.

⁹ Birkaç örnek için bk. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996); Hüseyin b. Muhammed el-Avâcî, "İkdü'l-leâlî fi'l-kırââtî's-seb'î'l-avâlî li Ebî Hayyân el-Endelüsî", *Mecelletü'l-Bühûs ve'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye* 8 (ts.), 21-76.

¹⁰ Gökdemir, "Memlükler'de Kur'ân Tilâveti ve Kıraat İlmî", 567-586.

¹¹ Ahmet Gökdemir, "Kur'ân Tilâveti ve Kıraati Bağlamında Eyyübîler'in Memlükler ve Endülüs'e Etkisi", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2021), 528-529.

ezberlenerek aktarılan bilgiler, zamanla sistematik hale getirilerek kitaplaşmış ve bundan sonraki süreçte tedris, ezberleme yöntemi merkezde olmak üzere daha çok telif edilen bu eserler üzerinden devam etmiştir. Kıraat öğretim usullerinin ve telif edilen eserlerin, ilgili tarihî dönemin şartlarına göre şekillenmesi son derece doğaldır. Memlûkler dönemi ilmî çevresi söz konusu olduğunda hemen her alanda çok sayıda eserin telif edildiği ve son derece canlı bir ortamın varlığı dikkat çekmektedir. Benzer durum kıraat sahası için de söz konusudur. Bu makalede bahse konu canlılık, tahsil ve tedris açısından ele alınacaktır.

Kıraat ilmi, İslâmî ilimler arasında farklı ihtisas alanlarını tercih edenlerin dahi bilgi sahibi olduğu bir branştır. Hatta dinî ilimlerle meşgul olmayan insanlar da günlük ibadetlerini yerine getirebilmek için az ya da çok kıraat sahasında tahsil görmek durumundadır. Tabakâtlarda kıraat tahsilinden bahsedilmeyen fıkıh ve matematik gibi alanlarda temayüz etmiş âlimlerin mihrapta çok güzel Kur'ân okuduklarına dair anlatımlar mevcuttur.¹² Muhammed Emîn'in neşrettiği Hasan b. Ömer b. Hasan'ın *Tezkiratü'n-nebîh* adlı eserinin son kısmında yer verdiği Sultan Hasan vakfiyesinde fıkıh usulü dersi için istenen şartlar, Memlûkler döneminde Kur'ân okuyuşuna verilen ehemmiyeti göstermektedir. Buna göre fıkıh derslerine, tayin edilen vakitte talebenin kolayına gelen surelerle beraber dört kez Âyete'l-Kürsî okunarak başlanması; ardından vâkıfa, ana-babasına, nesline ve tüm Müslümanlara dua edilmesi vakfiye şartları arasında yer almaktadır.¹³

İslâm eğitim tarihinde küçük çocukların Kur'ân okumayı ve temel dinî bilgileri öğrenmelerine büyük önem verildiği bilinmektedir. Küçük yaşlarda alınan eğitimin talim-terbiye noktasında sağladığı imkânlar ve bu çağlarda öğrenilen bilgilerin kalıcılığı düşünüldüğünde bu zaruri bir durumdur. Bundan dolayı tarihsel süreçte, İslâm toplumlarında çocuklara verilecek dinî eğitim üzerinde son derece titizlikle durulmuştur. Memlûkler dönemi için de aynı durum söz konusudur. Zira bu dönemde inşa edilen cami, medrese ve hankah gibi kurumlara bakıldığında, bunların çok büyük bir kısmının bünyesinde çocuklara Kur'ân okumayı öğretmek ve hafızlık yaptırmak üzere açılmış bir mektep/küttâb barındırdığı görülecektir. Tarih-

¹² İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-umr*, thk. Hasan Habeşî (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmiyye, 2011), 3/42.

¹³ Hasan b. Ömer b. Hasan b. Habîb, *Tezkiratü'n-nebîh fi eyyâmi'l-Mansûr ve benîh*, thk. Muhammed Muhammed Emîn (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1986), 3/434-435.

tabakât eserlerinde bu müesseselerin özellikle yetim çocukların Kur'ân öğrenmesi için vakfedildiğine dair anlatımlar son derece yaygındır.¹⁴ Kıraat tahsilinin ilk basamağını bu mekteplerde gerçekleştirilen derslerin teşkil ettiği söylenebilir. Zira dönemin ilmî hayatına dair yapılan çalışmalarda iki çeşit mektep türüne değinilmiştir. Bunlardan ilki devlet adamı ve eşrafın çocuklarına ders verilen özel mektepler, diğeri ise devlet erkânı ve hayırseverlerin yetimleri okutmak için açtıkları genel mekteplerdir. Genel mekteplerin kuruluş gayesinin Kur'ân hıfzı, arzı ve kitâbeti olduğu ifade edilmiştir.¹⁵ Bu mekteplerde Kur'ân hıfzı için takip edilen metot, ayetlerin levhalara yazılarak tekrar tekrar okunması sureti ile ezberlenmesinden ibarettir. Daha sonra bu levhalar silinerek sıradaki ayete geçilmektedir.¹⁶ Bunun yanında levhalara yazılı ayetlerin silinmesinin hoş karşılanmaması sebebiyle Kur'ân tedrisinin sadece sesli olarak yapıldığına dair nakillerle karşılaşmak mümkündür. İbn Battûta (öl. 770/1368-69) bunun bir örneğine Emevî Camii özelinde yer vermiştir.¹⁷ Sultan Hasan Külliyesi vakfiyesinde mektepte çocuklara Kur'ân öğretecek müeddib ve yardımcısı arıfta aranan şartın hafızlık olması, buralarda ana gayenin Kur'ân öğretimi olduğunu göstermektedir.¹⁸

Devrin yaygın uygulaması olarak Kur'ân okumayı öğrenmenin ardından Kur'ân'ın ve çeşitli sahalardaki temel muhtasar metinlerin

¹⁴ Örnekler için bk. Zâhiriyye, Fâziliyye, Hicâziyye, Karasunguriyye, Bûbekiriyye, Sâbıkıyye, Müsellemiyye, Emîr Cemâleddin Üstâdâr Medreseleri: Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed Makrizî, *el-Mevâiz ve'l-itibâr bi-(fi) zikri'l-hitat ve'l-âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 4/225-226, 204-205, 230-231, 240, 244, 248, 260, 262. Seyfiyye Medresesi: Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 5/122-123. Olcayboğa ve Yunus Hankahları: Makrizî, *el-Hitatü'l-Makriziyye*, 4/293, 300. Sultan Melikü'n-Nâsır Hasan Camii: Makrizî, *el-Hitatü'l-Makriziyye*, 4/122. Mânsûriye Mâristânı: Makrizî, *el-Hitatü'l-Makriziyye*, 4/269.

¹⁵ Muhammed Kemâlüddin İzzüddin Ali, *el-Hareketü'l-İlmiyye fi Mısır fi devleti'l-Memâlîki'l-Cerâkise* (Câmi'atü Ayni'ş-Şems, Külliyyetü'l-Benât, Kısmü't-Târih, Doktora Tezi, 1989), 37-39; Leylâ Süleym Şâtîlâ, *Nizâmü't-talîm fi medîneti'l-Kâhire fi ahdi'l-Memâlîki'l-Bahriyye*, ts., 58-60, 151. Burada, Şâtîlâ'nın saray mekteplerini özel mekteplerden ayırarak özel bir kategoride değerlendirdiği ifade edilmelidir.

¹⁶ Şâtîlâ, *Nizâmü't-talîm*, 156-157. Biyografik eserlere yansımış bir örneği için bk. Sehâvî, *Dav'*, 2/257. Kur'ân'ı levhaya yazmak suretiyle öğrenen, ilmî sahada büyük katkıları olan bir memlûk örneği için ayrıca bk. Sehâvî, *Dav'*, 3/28-29.

¹⁷ Ebû Abdullâh Muhammed İbn Battûta Tançî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 1/141.

¹⁸ Muhammed Muhammed Emîn, *el-Evkâf ve'l-hayâtü'l-ictimâiyye fi Mısır* (Kahire: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye bi'l-Kâhire, 1980), 265-268.

ezberlenerek hocalara arz edilmesinden bahsedilebilir.¹⁹ Tedrisin bu ilk aşamasında diğer branşlarla beraber kıraat sahasından ezberletilen eserler ise Şâtıbî'nin kırâat-i seb'a ve resm-i mushafa dair kaleme aldığı iki manzum telifidir.²⁰ 9./15. asır ve sonrasında ise İbnü'l-Cezerî'nin tedris ve telif faaliyetleriyle ön plana çıkmasıyla Memlûkler dönemi kıraat öğretiminde İbnü'l-Cezerî'nin eserleri de okunup ezberlenerek Şâtıbî'nin eserleri yanındaki yerini almıştır.²¹

Yine biyografilere çokça yansıyan bir durum, çocukların Kur'ân hıfzını tamamlamalarının ardından çeşitli mekânlarda namaz kıldırılmalarıdır. Bunun, devrin bir geleneği olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Konunun şaşırtıcı bir örneğine yer verilecek olursa, Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Makdisî'den (öl. 885/1481) bahsedilebilir. Makdisî, küçük yaşta Dımaşk'a gelmiş, Şâtıbiyye ve diğer eserleri ezberlemiştir. Kıraat ilmini babasından öğrendiği nakledilen Muhammed b. Ahmed, haccederek Hicaz'da aynı alanda tahsilini sürdürmüş ve ikrâ izni almıştır. Küçük yaşta kırâat-i aşereye göre namaz kıldırabildiği aktarılmıştır.²²

Burada kıraat tahsilini kolaylaştırıcı bir faktör olarak aile etkisinden bahsetmek yerinde olacaktır. İlmî sahada yetkinliği olan âlimlerin birikimlerinden yakın çevreleri de istifade etmiştir. Aile içinde doğal olarak öğrenimi kolaylaştıran bu etkiden kıraat faaliyetleri de payını almıştır. Kahire ve Dımaşk gibi Memlûk merkezlerinin seçkin ailelerinin çocuklarına verdikleri eğitim irdelendiğinde genelinin küçük yaşta hafızlıklarını tamamlayarak namaz kıldırabildikleri, ezberledikleri temel metinler arasında

¹⁹ Biyografilere bakıldığında ezberlenen eserlerin Kur'ân ve temel muhtasar telifler olduğuna dair çok sayıda örnekle karşılaşmak mümkündür. Bu biyografilerin eserlerde hangi sıklıkta yer aldığını göstermesi açısından temsili örnekler için bk. İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, 3/378, 390, 392, 395, 520, 555; 4/54, 85, 219, 220, 241, 244 vd.; Sehâvî, *Dav'*, 1/8, 14-15, 15-17, 17-18, 21-24, 30-32, 36-39, 47-48 vd.

²⁰ Örnekleri için bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2010), 1/672; Sehâvî, *Dav'*, 1/183, 188; 2/90; 3/162; 4/143; 5/231, 233; 6/78, 263, 264, 284; 7/46, 49; 11/8-9, 193.

²¹ İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*, *Dürre* ve *Tayyibe* adlı manzumelerinin kıraatlerin tahsili aşamasında ezberlendiğine dair örnekler için bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/431; 2/332-333; Sehâvî, *Dav'*, 1/183, 188; 2/90; 3/162; 4/143; 5/233; 6/284; 7/46; 9/260; 11/193.

²² Sehâvî, *Dav'*, 6/263-264. Küçük yaşta Kur'ân hıfzının ardından namaz kıldırıldığından bahsedilen birkaç örnek için bk. Sehâvî, *Dav'*, 7/24-26, 49-50.

ise *Şâtibiyye'* nin bulunması dikkat çekmektedir.²³

Bundan sonraki aşamada ise kırâat-i seb'a, kırâat-i aşere veya duruma göre daha fazla kıraatin kurrâdan okunması söz konusudur. Burada bahsedilebilecek yöntemler hocanın huzurunda talebenin okuması demek olan *الْقِرَاءَةُ/التَّلَاوُؤُ*,²⁴ hocanın okuyarak talebesinin dinlemesi olan *السَّمَاعُ*²⁵ ve başka bir talebenin hoca huzurunda okuyuşuna şahit olunması demek olan ve tabakâtlarda *سَمِعَ عَلَيَّ*²⁶ ile ifade edilen yöntemdir. Tabakâtlarda kıraat sahasında bunlar arasından en sık zikredilen usulün ise *الْقِرَاءَةُ/التَّلَاوُؤُ* olduğu söylenebilir. Yani derslerde ağırlıklı olarak talebeler okumakta, hocalar ise dinleyerek tashih etmektedirler. Tabakâtlarda kıraat sahasında okumayı ifade eden farklı lafızlarla karşılaşmak da mümkündür. Bunlardan biri, hoca huzurunda Kur'ân'ın veya kıraatlerin tecvid üzere okunmasını ifade eden *جَوَّدَ*,²⁷ diğeri ise kıraatlerin birleştirilerek okunmasını ifade eden *جَمَعَ*'dir.²⁸ Sıklıkla karşılaşılan ders okuma ifadeleri bunlar olmakla beraber, diğer branşlarla ortak kullanımı olan farklı ifadelere rastlamak da mümkündür. Bunlara, ders almayı ifade eden *أَخَذَ*,²⁹ bir ilmî sahada iyi bir düzeyde ve

²³ Bulkînî ailesinden örnekler için bk. İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, 3/561-562; Sehâvî, *Dav'*, 3/277-278; 4/96, 6/78; 11/8-9.

²⁴ Günümüzde tilavet dendiğinde tek bir kıraatte okumak akla geliyorken, tabakâtlarda yer alan örneklerde *تَلَى*'nin *قَرَأَ* ile aynı manada kırâat-i seb'a gibi çok sayıda kıraatin okunmasını ifade etmek için kullanılabildiği görülmektedir. Burada bahsedilebilecek bir fark, *تَلَى* sadece kıraatlerin hoca huzurunda talebe tarafından okunmasını ifade eden bir tabirken; *قَرَأَ* kıraatler yanında, kıraate dair eserlerin hocaya okunmasını veya farklı branşlardaki okumaları da ifade eden daha kapsamlı bir tabirdir. *تَلَى*'nin tabakâtlara yansıyan örnekleri için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Marifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-asâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995), 3/1442-46, 1521 (Zeyl); İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/672-673; 2/114-115; İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, 1/203-204, 482; 3/508; Sehâvî, *Dav'*, 1/219; 10/72. *قَرَأَ*'nin kıraat sahasında kullanıldığı örnekler için bk. Zehabî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1458, 1460-1461; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/145, 665; 2/254-255, 450.

²⁵ Zehabî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1505-1506; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/349.

²⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/42; 2/349; İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, 1/428; 4/129; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi ayâni'l-mieti's-sâmine*, thk. Abdülvâris Muhammed Ali (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2/196; Sehâvî, *Dav'*, 3/62-64; 4/111; 8/34, 256-257.

²⁷ Sehâvî, *Dav'*, 3/66, 104, 201, 236, 283.

²⁸ Sehâvî, *Dav'*, 3/15, 62, 86, 183.

²⁹ Sehâvî, *Dav'*, 3/15, 63, 122, 184, 219, 236, 283.

maharetli olmayı ifade eden ³⁰بَرِيحٌ، ³¹أَتَقَنَّ، ³²تَقَدَّمَ، ³³مَاهِرًا فِي ve ³⁴بَرِيحٌ، bir branşla meşgul olmayı ifade eden ³⁵اِسْتَعْلًا، ³⁶تَعَانًا، ³⁷عَارِفًا بِ، ³⁸بَصِيرًا بِ، ³⁹يُدْرِي ve ⁴⁰عُنِيَ بِ örnek verilebilir.

Başka bir açıdan kıraatlerin öğretilmesi hususunda takip edilen yöntemler, kıraatleri teker teker okumayı ifade eden infirâd ve birkaç kıraati bir araya getirerek okumayı ifade eden indirâc/cem' metodlarıdır. İbnü'l-Cezerî bu yöntemlerden infirâdın ilk beş asırda takip edildiğini, sonrasında ise cem' usulünün yaygınlık kazandığını ifade etmiştir.⁴¹ Bu durum, sonraki dönemlerde artan kıraat tahsil ve tedrisinin bir gereğidir. Yoğun tedrisatta zamandan tasarruf etmenin oldukça mühim olduğu tahmin edilebilir. Bununla beraber İbnü'l-Cezerî, dönemin en meşhur âlimlerini zikrederek ilgili devirde kıraat tahsilinde ilk olarak ifrad yönteminin takip edildiğini ifade etmiştir. Ancak çok sayıda hocaya ifrad ve cem' yöntemleri ile okumuş olanlar, okumaların ardından bazı eserlerin münderecatını cem' yöntemi ile okumuşlardır. İbnü'l-Cezerî eserinde, bu usulle okumuş meşhur kıraat âlimlerine dair çok sayıda örnek zikretmiştir.⁴²

Tabakâtlar incelendiğinde karşılaşılan tablonun, İbnü'l-Cezerî'nin devre dair sunduğu mezkûr bilgilerle benzerlik arz ettiği görülmektedir. Buna göre kıraatlerin tahsili yaygın şekilde ifrad ve cem' yöntemleri peş peşe uygulanarak gerçekleştirilmektedir. Hocalardan sadece cem' usulü ile okuma, daha çok tahsilin ilerleyen aşamalarında söz konusu olmaktadır.⁴³

³⁰ Sehâvî, *Dav'*, 3/96, 129.

³¹ Sehâvî, *Dav'*, 3/92, 105.

³² İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3/239.

³³ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 4/42.

³⁴ Sehâvî, *Dav'*, 3/219.

³⁵ Sehâvî, *Dav'*, 3/111, 185.

³⁶ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3/63.

³⁷ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 1/190; 4/192, 268.

³⁸ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 4/253.

³⁹ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 2/218; 3/300.

⁴⁰ Sehâvî, *Dav'*, 3/174, 283.

⁴¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââtü'l-uşr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011), 2/147.

⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/147-148.

⁴³ Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1307, 1407-1409; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/756-757, 672-673; Sehâvî, *Dav'*, 4/55-56; 8/81-82; 12/100; Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Tolun, *el-Fülkü'l-meşhûn fi ahvâli Muhammed b. Tolûn*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416), 32.

Bu durumun, Memlûkler döneminde çok sayıda kurumun inşa edilmesiyle ilmin büyük bir hızla yayılmasının bir sonucu olduğu söylenebilir. Zira kıraat talebelerinin bu sahadaki eserleri ve kıraatleri defalarca çok sayıda hocadan okudukları bilinmektedir. Bu durum onların bu sahada cem' okuyacak düzeyde bir meleke kazanmalarını sağlamakla beraber, söz konusu usulün pratik sonuçlarından da yararlanmalarını temin etmiştir.

Kıraatler tahsil edilirken uygulanan bir diğer yöntem, parçalara bölerek okuma usulüdür. İbnü'l-Cezerî, bir oturumda infirad yöntemiyle yüz yirmi parçanın birinin, cem'de ise iki yüz kırk parçadan birinin okunduğundan bahsetmiştir. Bununla beraber sahada ileri derecede bulunan zevâtın, bölümlene usulüyle okumadığını zikretmiştir. Hatta kıraatleri çok kısa sürede icra ederek bitirmiş âlim örneklerine yer vermiştir.⁴⁴

İbnü'l-Cezerî eserinde, tüm bu örneklerin ardından konu ile ilgili önerisini sunmuştur. Buna göre, kıraat ilmini tahkik etmek isteyen kimse ilk olarak kurrânın ihtilafına dair bir eseri ezberlemeli, aynı eserin ıstılahını ve tarikleri de öğrenmelidir. Başka bir esere yöneldiğinde ise ifrad yöntemi ile başlamalı, bunu güzelce bitirip bir meleke kesbetmesinin ardından cem'e geçmek isterse nerede cem' etmenin vacip nerede mekruh olduğunu bilmelidir. Ayrıca tarik ile rivayeti birbirinden ayırt edebilecek düzeyde olmalıdır.⁴⁵

İbnü'l-Cezerî cem' usulüne dair de birtakım bilgiler vermiş ve yine bazı önerilerde bulunmuştur. Buna göre cem' usullerinden harfle cem' Mısırlıların yöntemidir. İbnü'l-Cezerî Mısır'a ilk yolculuğunda bu usulün uygulandığını görmüş ve bunu hüsn-ü edâ ve kemâl-i kırâate uygun bulmamıştır. Şamlıların yönteminin ise vakıf ile cem' olduğundan bahsederek, Mısır ve Şamlıların genelde bu yöntemle okuduğunu nakletmiştir. Kendisinin ise harf ile cem'in mahzurlarını gidermek için bu iki yöntemi birleştirerek yeni bir karma usul geliştirdiğini zikretmiştir. İbnü'l-Cezerî bazı kimselerin ise ayetle cem' metodunu uyguladıklarını ifade etmiştir.⁴⁶

Tabakâtlarda dikkat çeken bir diğer husus, kıraat tahsil eden kişilerin infirad ve cem' yöntemlerinden hangisi ile okuduğunun titizlikle ifade edilmesidir. Hatta kişilerin bahsedilen tahsil esnasında hatmetmediler ise

⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/148-150.

⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/150.

⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/151-152.

hangi sure ve ayetleri okudukları ya da hangi kıraatlerde okuyup hangilerinde okumadıkları büyük bir titizlikle belirtilmiştir. Bunun dikkat çekici bir örneği ünlü müfessir Kevâşî (öl. 680/1281) özelinde verilebilir. Kendisinden tefsirini ve kıraatleri okuyan iki kıraat âlimi Muhammed b. Ali b. Harûf el-Mevsîlî (öl. 727/1327)⁴⁷ ve Ebû Bekir el-Mikassâtî'nin (öl. 713/1313)⁴⁸ alana ait tahsillerinden bahsedilirken yer verilen ibareler oldukça dikkat çekicidir. Buna göre bu iki âlim, rivayetleri okurken Kur'ân'ın başından Fecr suresine kadar olan kısmı okumuşlar, geri kalan bölümü okuyamamışlardır. İbnü'l-Cezerî'nin zikredilen küçük eksiği bile titizlikle ifade etmesi,⁴⁹ icazet verme/rivayet etme geleneğinin ciddiyetini gösterir mahiyettedir. Bu detaylı anlatımlar,⁵⁰ dönemi ele alan eserlerin genelinde tercih edilmiştir.

Dersin içeriğinin aktarımındaki bu dikkatli davranışın, derslerin işlenişi esnasındaki ciddiyetin bir yansıması olduğu öne sürülebilir. Devrin ünlü kıraat âlimi İbn Bashân'ın (öl. 743/1343) biyografisinde yer alan bilgiler, dönemin ders işleme kültürü hakkında fikir vericidir. İbnü'l-Cezerî, İbn Bashân'ın gayet ciddi bir şekilde sadece dersi ile meşgul olduğunu, tükürme, boğaz temizleme gibi fiillerden kaçınmaya özen gösterdiğini nakletmiştir. İbn Bashân, ders okuyan talebenin bir tecvid hatası yapması durumunda parmağı ile işaret ederek bunu düzeltmesini temin etmiştir. Talebenin bir kıraat vechini unuttuğu olursa buna eli ile hasıra vurarak dikkat çekmiş, talebe yanlışını fark edip düzeltirse okuyuşuna devam etmesine müsaade etmiştir. Talebe hatasını kendi bulamaz ise talebeye unuttuğu şeyi defalarca sorup hatırlamasına yardımcı olmuş, hatırlayamadığında ise kendisi okuyarak not etmiştir. Dersler tamamen bitip icazet verme zamanı geldiğinde talebesine unutarak okuyamadığı yerleri tekrar sormuş, düzelttiğinde icazetini vermiştir. Düzeltmediğinde ilgili kıraatleri tekrar okutmuştur. Kendisinden icazet alabilmiş sadece iki kişi olduğu nakledilen İbn Bashân'ın Ümmü Sâlih Türbesi'ndeki derslerine gelmeyenleri bizzat kayıt altına alarak, talebenin maaşından kestiği de nakledilmiştir.⁵¹

Bu sahadaki titizliği ile meşhur olmuş bir diğer örnek Ebü'l-Feth en-

⁴⁷ Bilgi için bk. Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1474-75; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/275.

⁴⁸ Bilgi için bk. Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1460-61; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/244-245.

⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/197.

⁵⁰ Örnekler için bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/210; 2/331-332; Sehâvî, *Dav'*, 2/90-91; 3/62-64; 4/227-228; 5/30-31, 233; 7/175-176.

⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/83.

Nu'mân'ıdır (öl. ?). Şemseddin Sehâvî, onun güzel sesi ile harflere hakkını vererek gerçekleştirdiği son derece titiz bir okuyuşunun olduğunu nakletmiştir. Devrinde bu okuyuş, *Kırâetü'n-Nu'mâniyye* olarak adlandırılacak düzeyde meşhur olmuştur.⁵²

2. Kıraat Hocalarının ve Kurumların Eğitime Katkısı

Kıraat sahasında mezkûr yöntemlerle devam ettirilen tahsil süreçleri, dinî ilimler sahasında ders okuyan çok sayıda hoca ve talebe için söz konusudur. Bunun ötesinde kıraat sahasında ilerlemiş âlimlerde dikkat çeken husus ise kıraatlerin ve bu sahadaki eserlerin farklı hocalardan defalarca okunmasıdır. Bu durum öyle bir hal almıştır ki, âlimler bu alanda derinleşerek eser telif edebilecek seviyeye gelmişlerdir.⁵³

Bir eserin birçok farklı hocadan okunmasının, o dönemde isnada verilen önemden kaynaklandığı söylenebilir. Mucem türü eserlerde âlimlerin, hocalarının silsilelerini eserlerin müelliflerine varana dek büyük bir titizlikle nakletmeleri dikkat çekmektedir. Yine biyografilerde âlimler hakkında bilgi sunulurken âlî isnada sahip olan ya da kuşağı içinde bir eseri rivayet edenlerin sonuncusu olan isimlerin özellikle vurgulandığı görülmektedir. Bu hocalardan ders almak konusunda çok yoğun bir talebin söz konusu oluşu da yine biyografilere yansıyan bir durumdur.

Burada kıraat öğretimine yansıyan yönü örnekler üzerinden ele almak yararlı olacaktır. Mesela Zehebî'nin eserindeki biyografilerde, kıraat sahasında öne çıkmış isimlerden Ebû Hayyân'ın birkaç âlimden *Teysîr* adlı eseri okuduğu nakledilmiştir. Bunlardan Rady eş-Şâtıbî'nin (öl. 684/1285)

⁵² Sehâvî, *Dav'*, 11/120.

⁵³ Bu yönleriyle dikkat çeken kıraat âlimlerinden Ebû Şâme el-Makdisî hakkında bilgi için bk. Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1334-36; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/510-511; Celâlüddîn Abdurrahman Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Dâru'l-Fikr, 1979), 2/77-78; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Şâme el-Makdisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/233-235. Zevâvî hakkında bilgi için bk. Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1350-52; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/540-541; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Câmiu esânîd-i İbni'l-Cezerî*, thk. Ahmed b. Hammûd b. Humeyyid er-Ruveysi (Beyrut-Medine: Müessesetü'd-Duhâ-Dâru'l-Me'sûr, 2015), 134-135; Adem Yerinde, "Zevâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/305-306. Ca'berî hakkında bilgi için bk. Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1463-65; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/26; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 1/420-21; M. Kemal Atik, "Ca'berî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/527-528.

bu eseri âlî isnadla rivayet edenlerin sonuncusu olduğu aktarılmıştır.⁵⁴ İsnada verilen önemi gösteren bir başka örnek de İbnü'l-Cezerî'dir. İbnü'l-Cezerî, Kahire'ye geldiğinde Ezher Camii'nin imamı Fahreddin Osman b. Abdurrahman'a (öl. 804/1402), Takıy es-Sâîğ (öl. 725/1325) talebelerinden okumaya geldiğini söylemiştir. Fahr ed-Darîr ona, okumayı talep ettiği kişilerden çok daha iyi seviyede olduğunu söylediğinde ise İbnü'l-Cezerî bu istekteki kastının isnad olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵ İsnada verilen önemi gösteren bir diğer durum, kıraat sahasında okuma ve okutma işini terk etmiş âlimlerden ders almaya âlî isnada sahip olmaları sebebiyle rağbet edilmesidir.⁵⁶

Bu dönemde isnada verilen ehemmiyetin ciddi boyutlarda olduğunu gösteren tezahürlerden bir diğeri, kıraat isnadları tetkikleridir. İbnü'l-Cezerî, *Cami'u esânîd* adlı eserinde bu durumun örneklerine yer vermiştir. Buna göre İbnü'l-Cezerî, Ankara Savaşı'nın ardından Timur tarafından götürüldüğünde Keş ve Şiraz'da bir araya geldiği âlimlerden bazıları ile bu kişilerin kıraat isnadının sahih olamayacağına dair çeşitli tartışmalarda bulunmuştur. Müellif bu tartışmalar sonunda haklı çıktığını da aktarmıştır.⁵⁷ Emevî Camii'nde kıraat dersleri veren Ali b. Muhammed el-Vâsîtî'nin⁵⁸ (öl. 764/1362) sahip olduğunu iddia ettiği Kemâl b. Fâris (öl. 676/1277) kanalı ile Şâtıbî'ye uzanan rivayet zincirinin mümkün olamayışını, İbnü'l-Cezerî'nin hocası Ahmed b. Receb el-Hanbelî'nin⁵⁹ (öl. 775/1373) mezkûr camide cemaat huzurunda açıklaması da⁶⁰ ilgili dönemde isnad/rivayet geleneğinin teberrükten öte, hala ciddiye alınan/işleyen bir sistem olduğunu gösteren örneklerdendir.

Hocaların Kur'ân/kıraat ilmi tedrisi karşılığında ücret almaları meselesi de değerlendirmeye değerdir. Dönemin tedris kurumlarında genellikle hocalık ve talebelik yapan kişilerin sabit bir maaşı bulunup, vakfiyelerde maaş ödemelerine dair şartlar yer almaktadır. Bir kurumdaki vazifeye tayin olmamış hocaların bazılarının ise tedris için talebeden bir miktar ücret aldığına yönelik örneklerle karşılaşılmaktadır. Nitekim

⁵⁴ Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1352-53. Ebû Hayyân'ın *Teyisîr*'i okuduğu diğer âlimler için bk. Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1472, 1356-1357.

⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *Câmi u esânîd*, 233.

⁵⁶ Örnekleri için bk. Sehâvî, *Dav'*, 2/187; 3/200-203. Sehâvî, *Dav'*, 3/200-203.

⁵⁷ Mezkûr tartışmalar için bk. İbnü'l-Cezerî, *Câmi u esânîd*, 235-236.

⁵⁸ Bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/803.

⁵⁹ Bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/68.

⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Câmi u esânîd*, 221-222.

Muhammed b. Zeyn b. Muhammed b. Zeyn (öl. 845/1441) bu örneklerden biri olarak kaydedilebilir. Çok yönlü bir âlim olan Muhammed b. Zeyn Kahire'ye gelerek *Şâtibiyyeteyn*'i ezberlemiş, kırâat-i seb'ayı ise Ezher imamı Fahr ed-Darîr'den okuyarak icazet almıştır. İbn Zeyn'in kırâat sahasında manzum eserleri olduğu da bilinmektedir. Hem Kahire'de hem de farklı beldelerde bu sahada kendisinden çok sayıda insan istifade etmiştir. Hayatından ilk kırâat öğrenimine dair aktarılanlar fikir verici mahiyettedir. Buna göre eşi Muhammed b. Zeyn'i Kur'ân öğrenmeye teşvik etmiş, o ise fakir olduğu için bunu yapamayacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine eşi Kur'ân öğreneceği kişiye ödeyeceği ücreti kendisine vermiş ve bu ders mezkûr zâtın kırâat tahsilinin başlangıcı olmuştur.⁶¹

Tabakâtlarda yer alan örneklerden hareketle, Kur'ân/kırâat öğretimi karşılığı talebeden para alınması çok sık karşılaşılan bir durum değildir. Bununla beraber Halep'te fakirleri ücretsiz okuttuğu nakledilen,⁶² Ezher Camii'nde⁶³ ve Dımaşk'ta⁶⁴ ücret almaksızın Kur'ân okuttuğu zikredilen örneklerden hareketle ilgili dönemde böyle bir uygulamanın var olduğu söylenebilir. Burada örnek verilebilecek bir diğer isim Ebû Bekir b. Ömer b. Arafat b. 'İvaz'dır (öl. 833/1430). Bazı emirlerin memlûklerini (köle kökenli askerlerini) okutmak için onlarla irtibat kurarak, bu vesile ile zenginleşmiştir. Zamanla âyândan sayılmaya başlanan Ebû Bekir çeşitli tedris, imamlık ve vaaz vazifeleri de üstlenmiştir.⁶⁵

Burada değinilmesi gereken bir başka konu medrese ve kurumsallığın kırâat sahasına etkisidir. Genel olarak kırâat eğitiminde "kurum merkezli" yapının belirleyici ve yönlendirici olmadığı elde edilen veriler ışığında söylenebilir. Zira kırâat eğitimi veren kurumlara ve bu sahada faaliyet yürüten âlimlere bakıldığında, tedrisatın belirli kurumlarla sınırlandırılmadığı görülmektedir. Ancak bu durum şöyle kayıtlanabilir: Kurrâ eğitim için müesses bazı kurumlardan faydalanmış, fakat çalışma alanlarını tamamıyla buralara hasretmemiştir. Bu yönüyle fıkıh ve hadis sahasında bahsedilen kurumsallaşmanın⁶⁶ kırâat sahasında da olduğunu

⁶¹ Sehâvî, *Dav'*, 7/216-217.

⁶² Sehâvî, *Dav'*, 8/136.

⁶³ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3/86.

⁶⁴ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 4/26.

⁶⁵ Sehâvî, *Dav'*, 11/56-57.

⁶⁶ Konuya dair genel değerlendirmeler için bk. George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu - Ali Hakan Çavuşoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015); Demirci, *Hadis ve Yorum*.

söylemek zor görünmektedir. Ancak ilgili dönemde kurumlarda gerçekleştirilen faaliyetlerin ön plana çıkarıldığı bir çalışma kurumsallaşmayı ispat edeceği gibi, âlimlerin kurum adı zikredilmeyen faaliyetlerinin öne çıkarıldığı bir çalışma, hoca merkezliliği ispat edebilmektedir. Burada belirleyici olanın araştırmacının döneme dair bakışı olduğu söylenmelidir.

Kurumsallık söz konusu edildiğinde Kahire ve Dımaşk gibi Memlûk merkezlerinde sistematik olarak kıraat tedrisi gerçekleştirilen çok sayıda kurumun varlığı dikkat çekmektedir. Bunlardan Kahire’de Zâhiriyye Baybarsiyye,⁶⁷ Zâhiriyye Berkûkiyye,⁶⁸ Fâzaliyye,⁶⁹ Emir Şemseddin Aksungur,⁷⁰ Kutbiyye,⁷¹ Mansûriyye,⁷² Sâbikiyye,⁷³ Emir Cemâleddin Üstâdâr⁷⁴ ve Müeyyediye⁷⁵ Medreseleri; Şeyhûniyye Hankahı,⁷⁶ Kale,⁷⁷ Hâkim,⁷⁸ İbn Tolun,⁷⁹ Ezher,⁸⁰ Sultan Hasan,⁸¹ Zâfir,⁸² ve Zâhirî Camileri⁸³

⁶⁷ Makrizî, *el-Hitatü'l-Makriziyye*, 4/224-226.

⁶⁸ Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, 111-112.

⁶⁹ Makrizî, *el-Hitatü'l-Makriziyye*, 4/204-205.

⁷⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 13/471.

⁷¹ Makrizî, Kutbiyye Medresesi'ne iki ayrı mahalde yer vermiştir. Medresenin yeri, vâkıfın adı ve okutulan derslere dair aynı bilgileri içeriyor olmasından iki medresenin aynı kurum olduğu tahmin edilmektedir. Fakat medreselerden birinin, vâkıfın vefatı olan 693/1294'ten sonra inşa edildiği nakledilmişken, diğnerinin 605/1208 yılında vakfedildiği kaydedilmiştir. İkinci tarihin vâkıfın doğum tarihi yerine, vakfedilme tarihi olarak sehven yazıldığı tahmin edilmektedir. Bu hali ile medresenin Memlûkler döneminde inşa edildiği söylenebilir. Bilgi için bk. Makrizî, *el-Hitatü'l-Makriziyye*, 4/208, 245.

⁷² Makrizî, *el-Hitatü'l-Makriziyye*, 4/269.

⁷³ Makrizî, *el-Hitatü'l-Makriziyye*, 4/248.

⁷⁴ Makrizî, *el-Hitatü'l-Makriziyye*, 4/261-264. Makrizî buradaki kıraat derslerinden bahsetmemektedir. Bununla beraber Muhammed Emîn kırâat-i seb'a hocası bulunması şeklinde bir vakıf şartından bahsetmektedir. Bilgi için bk. Muhammed Emîn, *el-Evkâf*, 253. Berkey, aynı kurumdaki hankah olarak bahsetmiş ve burada yirmi kıraat talebesi istihdam edildiğini zikretmiştir. Bilgi için bk. Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, 110.

⁷⁵ Muhammed Mahmûd Halef Anâkra, *el-Medâris fi Mısır fi usri devleti'l-Memâlik* (Ürdün: el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, Doktora Tezi, 2005), 180. Burada kırâat-i seb'a dersleri veren âlimlerden bazıları için bk. Makrizî, *el-Hitatü'l-Makriziyye*, 4/145; Sehâvî, *Dav'*, 8/192.

⁷⁶ Celâlüddîn Abdurrahman Süyûtî, *Hüsni'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967), 2/266.

⁷⁷ Makrizî, *el-Hitatü'l-Makriziyye*, 4/137.

⁷⁸ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, 14/85.

⁷⁹ Asri Çubukçu, "Lâcin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/40.

dikkat çekmektedir. Dımaşk'ta ise kıraat tedrisinde ilk sırada türbeler yer almaktadır. Bu kurumlar, dönemin en yetkin kıraat âlimlerinin ders vermesi ile dikkat çekmektedir.⁸⁴

Dımaşk özelinde zikredilebilecek bir diğer kurum, dârülkur'ânlardır. Buralarda ağırlıklı olarak fakir ve yetimlere tilavet düzeyinde Kur'ân okuma ve hafızlık eğitimi verildiği bilinmektedir. Döneme dair eserlerde dârülkur'ânlarda kıraatlerin ihtisas boyutunda tedrisine dair anlatımlarla karşılaşmamıştır. Bu durum iki ihtimali akla getirmektedir: Bu kurumlarda gerçekleşen faaliyetler detayları ile eserlere yansımamış olabilir. Örneğin İbnü'l-Cezerî'nin Dımaşk'ta Cezeriyye olarak bilinen bir dârülkur'ân vakfederek burada dersler verdiği bilinmekle beraber ne tarih-tabakât türü eserlerde ne de İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinde buradaki faaliyetlere dair bilgi ile karşılaşmıştır.⁸⁵ Bir diğer ihtimal ise buraların vakfedilme amacının yetim ve fakirlere hafızlık yaptırmak oluşundan hareketle dârülkur'ânlarda ihtisas boyutunda kıraat dersinin yapılmamış olduğudur.⁸⁶ Dımaşk'ta kıraat ihtisasının söz konusu olduğu diğer kurumlar Emevî,⁸⁷ Mencek,⁸⁸ Tevbe Camileri,⁸⁹ Eşrefiyye,⁹⁰ Şeyhûniyye⁹¹ ve Sükkeriyye dârülhadisleri;⁹²

⁸⁰ Burada uzun yıllar ikamet ederek imamlık yanında kıraat hocalığı yapan ünlü âlim Fahreddin Bilbîsî hakkında bilgi için bk. İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, 2/214. Diğer bazı meşhur kıraat hocaları için bk. Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1398-1399, 1468-1469, 1520; Sehâvî, *Dav'*, 7/175-176.

⁸¹ Hasan b. Ömer b. Hasan b. Habîb, *Tezkiratü'n-nebîh fi eyyâmî'l-Mansûr ve benîh*, 3/401. Muhammed Enes Midillî, *Erken Memlûk Döneminde Bir İlmî Müessesesi: İbn Tolun Camii (1296-1382)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 69-70, 128.

⁸² Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*, 4/84.

⁸³ Zâhirî Camii'nin kıraat hocalarından ikisi için bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/89-90.

⁸⁴ Dımaşk'ın meşhur türbelerinden Ümmü Sâlih Türbesi için bk. Ebü'l-Mefâhir Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Ömer en-Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 1/243-246; Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk* (Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2010), 24-52. Âdiliyye Türbesi için bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/207-208; Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 200-207. Eşrefiyye Türbesi için bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/228-229; Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 11-18.

⁸⁵ Cezeriyye Dârülkur'âni hakkında bilgi için bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/8.

⁸⁶ Dımaşk Dârülkur'ânları hakkında bilgi için bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/7-14.

⁸⁷ Kıraat hocaları ve faaliyetlerine dair örnekler için bk. Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1432-4133; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/171, 468; 2/329; Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/66; 2/305-306, 314-315.

⁸⁸ Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/343.

⁸⁹ Kıraat hocaları için bk. Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 211.

⁹⁰ Nebi Bozkurt, "Hâfız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/76. Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 209.

Zencîliyye,⁹³ Mukaddemiyye Cevvâniyye,⁹⁴ Emîniyye⁹⁵ ve Ömeriyye Medreseleridir.⁹⁶

Kıraat sahasında kurumsallığı öne çıkaran bu tablo yanında, hoca merkezliliği ön plana çıkaran hususlar da söz konusudur. Bu durumun bir yönünü kıraat sahasındaki sembolik okumaların teşkil ettiği söylenebilir. Kıraat tahsil edenler, alanın otorite isimlerine Fâtîha suresi, Bakara suresi 1-5. ayetler veya belirli sureleri okuyarak meşhur âlimlere talebe olma vasfını kazanmışlardır. Bu okumalara bakıldığında talebenin seviyesini ileri taşımaktan ziyade otorite isimle hoca-talebe bağına kurmaya yönelik temsîlî okumalar oldukları dikkat çekmektedir. Bu durumun çarpıcı bir örneği İbnü'l-Harîrî olarak da bilinen İbnü'l-Kasabî'dir (öl. ?). İbnü'l-Harîrî, kırâat-i seb'ayı Zeyn Cafer es-Senhûrî'den (öl. 894/1489) okumuş, Nasr'dan Kur'ân'ın sonuna kadar ve Fâtîha ile Bakara 1-5'i Tâc Abdülmelik et-Tûhî ve Şihâb es-Sekenderî'den (öl. 857/1453) okumuştur. Yine Bakara 141. ayete kadar Şems Muhammed b. Yusuf ed-Deyrûtî'den (öl. 864/1459), Arâf suresinin başına kadar da Ebü'l-Hasan b. Yeftehillah es-Sekenderî'den okumuştur. Zehraveyn'î Şems b. İmran el-Gazzî'den, el-Fâtîha ve el-Bakara'nın başını da Muhammed b. Osman b. Ali eş-Şâmî'den okumuştur.⁹⁷

Hoca merkezliliğin bir başka yönüne kıraat sahasında verilen icazetler bağlamında değinilebilir. Devrin genel ilmî ortamına bakıldığında hocaların talebelerine ilgili branşta hocalık yapabileceğine ya da belli eserleri kendisinden rivayet edebileceğine dair icazet verdikleri görülmektedir. Bu durum, kıraat ilminin intikalinde büyük bir vazife icra etmiştir. Zira kıraat sahasında hocalık yapan çok sayıda isim, devrin meşhur/imam isimlerine okuyup onlardan icazet alarak, bu ilmin ana isnad zincirlerine dâhil olmuştur. Kıraat sahasında orta ve üstü bir seviyede bulunduğu söylenebilecek bu hocaların, bu yolla ana rivayet silsilelerinin geniş kitlelere yayılmasını temin ettikleri düşünülebilir. Biyografik kaynaklara yansıyan örneklerden hareketle icazetler konusunda standart bir

⁹¹ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 2/266.

⁹² İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, 14/294.

⁹³ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/406.

⁹⁴ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/460.

⁹⁵ Mahmut Dünder, "Eyyûbiler Dönemi Dımaşk Medreseleri", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 120.

⁹⁶ Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/85; Muhammed Muî' el-Hâfız, *Dîru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 195-196.

⁹⁷ Sehâvî, *Dav'*, 9/42-43. Sembolik okumaların söz konusu olduğu diğer biyografi örnekleri için bk. İbnü'l-Cezerî, *Câmi u esânîd*, 149-150; Sehâvî, *Dav'*, 7/19; 9/186.

usulün varlığından bahsetmek mümkün görünmemektedir. Zira kıraat âlimlerinden icazet vermek konusunda müteşeddit sayılabilecek âlimler var olduğu gibi⁹⁸ okutmaksızın icazet veren âlimlere tesadüf etmek de mümkündür.⁹⁹ Biyografilere yansıyan üçüncü bir kategori ise eserlerin birkaçını veya kıraatlerin bir bölümünü okutup kalan kısım için icazet verilmesidir.¹⁰⁰

Memlükler dönemi kıraat otoritesi olarak tavsif edilebilecek isimler etrafında oluşan tedris-tahsil ağları da hoca merkezli bakışı destekleyen unsurlardandır. Bu yönüyle Memlükler dönemi kıraat ilmi ile meşgul olmuş kişileri, alanla ilgi düzeylerine ve kıraat ilminin intikalinde icra ettikleri role göre tasnif etmek mümkündür. Buna göre tabloda yetkinliği ifade noktasında en üstte, kıraat sahasında derinleşerek, “imam” şeklinde vasfedilecek âlimler yer almaktadır. “İmam” olan kıraat âlimleri, yaşadıkları devirde ders okumak üzere kendilerine yoğun rihlelerin yapılması, yaşadıkları dönemde ve akabinde rağbet görececek eserler telif edecek düzeyde alana hâkim olmaları, belli konuların kendilerinden söz edilmeksizin ele alınamaması, kıraat konusunda çok sayıda isnada veya icazete sahip olmaları gibi özelliklerle dikkat çekmektedirler. Bu âlimleri öne çıkaran hususlardan birisi de sahip oldukları rivayet zincirlerinin kıraat sahasının köşe taşları denebilecek isimlerin bir kısmına sahih ve daha kısa yani âlî isnadlarla ulaşmasıdır. Zira Memlükler döneminde isnada atfedilen anlam, âlî isnadı olan âlimlere rağbeti artırmıştır. Şu durumda burada kendisinden bahsedilen âlimlerin, kıraat sahasının ana güzergâhları denebilecek tarikleri veya bağlantı noktalarını izleme imkânı sundukları söylenebilir.

Memlük dönemi âlimlerini tavsif eden, yukarıdaki vasıfları taşımayan ancak onları izleyen ikinci bir kategoriden söz edilebilir. Buna göre buradaki kıraat âlimleri, bu ilmi birinci kategoride yer alan meşhur âlimlerden okuma imkânı elde etmiş ve aynı zamanda tedrisle meşgul olmuş “şeyhlerdir.” Bu isimler arasında eser telif edenler de bulunmaktadır. Söz konusu tanımlamanın kapsamına dâhil edilebilecek olan âlimleri öne çıkaran temel hususun, sahih kanallara dayanan isnadların geniş kitlelere yayılmasının temini olduğu söylenebilir. Kısaca bu âlimler, birinci grupla halk arasında köprü vazifesi görmüşlerdir. Bu kıraat âlimleri, kıraat sahasında “orta düzey

⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/83; Sehâvî, *Dav'*, 11/22-23.

⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/61-62; Sehâvî, *Dav'*, 3/80-81.

¹⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/241; 2/91, 306; İbnü'l-Cezerî, *Câmi u esânîd*, 217.

otorite” olarak konumlandırılırsa, sayıca “imam” olarak isimlendirilebilecek olanlardan çok daha fazladır. Doğal olarak bu ulemâ hem kendi devirlerinde hem de izleyen asırlarda daha ziyade tedris faaliyetleriyle şöhret kazanmışlardır. Bu yönüyle bu ilmin günümüze taşınmasında büyük rol üstlenmişlerdir.

Kıraat faaliyetleri bağlamında kategoriye son olarak dâhil edilebilecek bir başka gruptan da bahsedilmelidir. Söz konusu grupta yer alanlar, kıraat ilmini öğrenmekle birlikte; bu ilmin yayılmasına pek katkı sunamamış kimselerdir. Aslında diğer İslâmî ilimlerle beraber kıraat de tahsil etmişler, fakat görülebildiği kadarıyla tedris olarak değerlendirilebilecek herhangi bir faaliyetleri olmamıştır. Yahut da biyografik anlatımlara faaliyetlerine dair herhangi bir bilgi yansımamıştır. Bu grup esasında dönemdeki kıraat faaliyetleri, kıraat hocaları ve kıraat eğitiminin dinamikliği konusunda fikir vermektedir. Sadece mezkûr hususiyet bile bu kategoriye kayda değer kılmaktadır. İlk iki kategori bir şekilde otoritelere işaret etmekten bu grupta yer alanlar kısaca otorite olmayan, eser telifi veya tedris düzeyinde kıraatle ilgilenmeyenleri ifade etmektedir.

Sonuç

İslâm tarihi açısından önemli devirlerden biri Memlûkler dönemidir. 504 Zira Memlûkler sadece Moğolları durdurmakla kalmamış, iki buçuk asır Kahire-Dımaşk ve Hicaz’ı idare etmiştir. Onların ulemayı himaye ederek şehirleri güvenli hale getirmesi, yönettikleri şehirleri ilmî olarak canlı birer merkez konumuna getirmiştir.

Memlûkler dönemi İslâmî ilimler açısından otorite sayılan pek çok isimle anılmasının bir yansıması olarak kıraat sahasında da kendisinden söz ettirmiştir. Bu anlamda dönemin âlimlerinden İbnü’l-Cezerî’nin telifleri günümüzde dahi bu sahanın temel tedris metinleri olma özelliğini korumaktadır.

Bu dönemde kıraat tahsili Kur’ân okumayı öğrenmenin ardından Kur’ân’ın ve temel muhtasar metinlerin ezberlenmesi şeklinde sürdürülmüştür. Ezberlenen bu metinler arasında Şâtıbî’nin manzum eserleri başta yer almıştır. 9./15. asır ve sonrasında İbnü’l-Cezerî’nin eserlerinin yaygınlaşmasıyla *Mukaddime* ve *Tayyibe* de ezberlenen metinler arasına girmiştir. Bu süreci kırâat-i seb’a, aşere veya daha çok kıraatin farklı hocalardan okunması aşaması takip etmiştir. Bu tedriste tilavet/kıraat, sema ve farklı bir talebenin hocaya okuyuşunu takip etmek şeklindeki yöntemler uygulanmıştır. Kıraat tahsilinin ilk aşamasında kıraatler genellikle infirad

metoduyla tek tek okunmuş, bir meleke kesbedilmesinin ardından ise kırâat-i seb'a ve aşere sistemleriyle cem edilerek tahsil edilmiştir.

İslamî ilimler sahasıyla meşgul çok sayıda kişi için söz konusu olan bu tedricî süreç, ihtisas sahası kıraat olanlar için farklı bir vasatta ilerlemiştir. Bu âlimlerin kıraatlere dair çok sayıda eseri farklı hocalardan defalarca okuyarak bu sahada derinleştiği görülmüştür. Bu dönemde kıraat ilminin otorite isimlerine ve tedavüldeki eserlerin bizzat müelliflerine daha kısa kanallarla ulaşmayı ifade eden âlî isnada büyük önem verilmiştir. Tedris süreçleri de bu öneme paralellik arz edecek şekilde yürütülmüştür. Bu durumun bir sonucu olarak ilgili dönemde aynı eserlerin farklı kanallarla defalarca okunarak çok sayıda senedine sahip olunması son derece yaygınlık kazanmıştır.

Memlükler devrinde pek çok unsur kıraat tahsilini kolaylaştırmıştır. Bunlar arasında ilk göze çarpanlar, ailelerin teşvik edici rolü ve idarecilerin çok sayıda eğitim kurumu inşa ederek hocalara ve talebelere geniş imkânlar sunmasıdır. Bu eğitim kurumları arasında Kahire'de cami, medrese ve hankahlar dikkat çekerken, Dımaşk'ta özellikle türbeler ön plandadır. Dımaşk'ta Kahire'den farklı olarak dikkat çeken bir diğer kurum dârülkur'ânlardır. Buralarda ihtisas boyutunda kıraat tedrisinden çok, fakir ve yetimlere başlangıç düzeyinde Kur'ân ve hafızlık eğitimi verilmiştir. Bunlar dışında Emevî Camii, dârülhadisler ve çeşitli Dımaşk medreselerinde kıraat eğitimi yapılmıştır.

Biyografik eserlerde devrin eğitim anlayışında kurumsallığı ön plana çıkaran bu tablo yanında, hoca merkezliliğe işaret eden anlatımlar da yoğun şekilde kendisine yer bulmuştur. Buna göre hocalar farklı kurumlarda ders vermekle beraber faaliyetlerini sadece buralarla sınırlı tutmamışlar, kurumsal bir aidiyet gözetmemişlerdir. Biyografik eserlere yansıyan ana yön, kişinin nerede kıraat tahsili gördüğünden ziyade kimden ders aldığı olmuştur.

Kıraat tahsilinde hoca merkezliliğin göstergelerinden birisi, sembolik okumalar yaparak meşhur âlimlerle hoca-talebe münasebeti kurulmasıdır. Fatıha suresi ve Bakara suresi 1-5. ayetlerin yaygın olduğu kısa ve sembolik okumalar, gerçekleşen tahsilden istifade edip ilerleme sağlamaktan ziyade ilgili hocanın talebesi olma vasfını kazanmaya yöneliktir.

Hoca merkezli bakışın bir yansıması da ilgili dönemde sıkça karşılaşılan icazetlerdir. Bu konuda standart bir uygulamadan bahsetmek mümkün değildir. Zira kıraat sahasında icazet vermek konusunda

müteşeddî âlimler yanında okutmaksızın genel icazet veren âlimler de bulunmuştur.

Memlûkler devrinde kıraat tahsil ve tedrisiyle meşgul kişiler, farklı kategorilerde ele alınmalıdır. Bu kişiler alana katkı düzeylerine göre sınıflandırıldığında ilk sırada “imam” isimler yer almaktadır. Bu âlimler yaşadıkları devirde kendilerinden okunmak üzere rihlelerin gerçekleştirildiği, âlî isnadlarıyla kıraat ilminin köşe taşları denecek âlimler ve eserleriyle irtibata sahip isimlerdir. Bu âlimler İslâm âleminin geneli tarafından otorite kabul edilmiş devrin en yetkin hocalarıdır.

Mezkûr âlimlerin talebeliğini yaparak aynı zamanda yoğun şekilde kıraat tedrisi ile ilgilenen ikinci bir kategori “mukrî/şeyh” olarak tavsif edilen âlimlerdir. Bu zevat, otoritelere okumakla elde ettikleri kıraat isnad zincirlerinin geniş kitlelere yayılmasını temin etmişlerdir. Böylece bu sahada tahsilde bulunan kişiler, bu kategorideki hocaları vasıtasıyla kıraat sahasının hoca-talebe ağlarına dâhil olmuşlardır.

Üçüncü kategori ise kıraat sahasında tahsil görmekle beraber tedris faaliyeti bulunmayan ya da varsa eserlere yansımamış kişilerdir. Bu kişilerin kıraat ilminin yayılması konusunda aktif bir rolü bulunmamaktadır. Fakat bu kategori kıraat alanındaki hareketlilik ve yoğunluğu göstermesi 506 bakımından dahi son derece önemlidir.

Son olarak belirtilmelidir ki Memlûkler dönemi kıraat faaliyetleri hem kişi hem kurum hem de geleneksel süreçteki katkısı bağlamında farklı açılardan araştırmayı hak eden pek çok hususiyeti taşımaktadır.

Kaynakça

- Altıkulaç, Tayyar. "Ebû Şâme el-Makdisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Anâkra, Muhammed Mahmûd Halef. *el-Medâris fî Mısır fî usri devleti'l-Memâlîk*. el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, Doktora Tezi, 2005.
- Atik, M. Kemal. "Ca'berî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/527-528. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlükler*. Ankara: İSAM Yayınları, 2015.
- Başoğlu, Tuncay. "Eyyûbîler ve Memlükler Dönemi Fıkıh Yazımı". *İslam Tetkikleri Dergisi* 10/1 (2020), 229-332.
- Başoğlu, Tuncay. "Memlükler Döneminde Fıkıh Eğitimi". *Türk Hukuku Tarihi Araştırmaları* 25-26 (Bahar-Güz 2018), 5-59.
- Berkey, Jonathan. *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*. çev. İsmail Eriş. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Bozkurt, Nebi. "Hâfız". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/74-78. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Chamberlain, Michael. *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik*. çev. Büşra Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.
- Çubukçu, Asri. "Lâçin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/39-40. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Demirci, Selim. *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*. Ankara: İLEM, 2020.
- Dunn, Ross E. *İbn Battuta'nın Dünyası*. çev. Yeşim Sezdirmez. İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.
- Dündar, Mahmut. "Eyyûbîler Dönemi Dımaşk Medreseleri". *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 113-147.
- Emiroğlu, Nagihan. *Türk (Bahrî) Memlükler Döneminde Hadis İlmi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Gökdemir, Ahmet. "Kur'ân Tilâveti ve Kıraati Bağlamında Eyyûbîler'in Memlükler ve Endülüs'e Etkisi". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2021), 521-532.
- Gökdemir, Ahmet. "Memlükler'de Kur'ân Tilâveti ve Kıraat İlmi". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 17 (Bahar 2021), 567-586.

Hasan b. Ömer b. Hasan b. Habîb. *Tezkiratü'n-nebîh fi eyyâmi'l-Mansûr ve benîh*. thk. Muhammed Muhammed Emîn. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1986.

Hüseyn b. Muhammed el-Avâcî. “İkdü'l-leâlî fi'l-kırââtî's-sebî'l-avâlî li Ebî Hayyân el-Endelüsî”. *Mecelletü'l-Bühûs ve'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye* 8 (ts.), 21-76.

İbn Battûta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.

İbn Hacer, el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fi ayâni'l-mieti's-sâmine*. thk. Abdülvâris Muhammed Ali. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

İbn Hacer, el-Askalânî. *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-umr*. thk. Hasan Habeşî. 4 Cilt. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye Lecnetü İhyâit-Türâsi'l-İslâmiyye, 2011.

İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye Büyük İslâm Tarihi*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.

İbn Tolun, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed. *el-Fülkü'l-meşhûn fi ahvâli Muhammed b. Tolûn*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416. 508

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Câmi'u esânîd-i İbni'l-Cezerî*. thk. Ahmed b. Hammûd b. Humeyyid er-Ruveysî. Beyrut-Medine: Müessesetü'd-Duhâ-Dâru'l-Me'sûr, 2015.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-aşr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2010.

İzzüddin Ali, Muhammed Kemâlüddin. *el-Hareketü'l-İlmiyye fi Mısır fi devleti'l-Memâlikî'l-Cerâkise*. Câmi'atü Ayni'ş-Şems, Külliyyetü'l-Benât, Kısmü't-Târîh, Doktora Tezi, 1989.

Kaya, Mesut. “Memlûk Dönemi Tefsir Eğitimi ve Çalışmaları: Tarihsel Bir

Değerlendirme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/3 (2020), 993-1015.

Makdisi, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*. çev. Hasan Tuncay Başoğlu - Ali Hakan Çavuşoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.

Makrizî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *el-Mevâiz ve'l-ittibâr bi-(fi) zikri'l-hutat ve'l-âsâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Midilli, Muhammet Enes. *Erken Memlük Döneminde Bir İlmî Müessesesi: İbn Tolun Camii (1296-1382)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Muhammed Emîn, Muhammed. *el-Evkâf ve'l-hayâtü'l-ictimâiyye fi Mısır*. Kahire: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye bi'l-Kâhire, 1980.

Muhammed Mutî el-Hâfız. *Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*. Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2010.

Nuaymî, Ebü'l-Mefâhir Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Ömer. *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Özkan, Halit. *Memlüklerin Son Asrında Hadis*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *ed-Dav'ü'l-lâmi*: 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman. *Buğyetü'l-vu ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 2 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1979.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman. *Hüsnü'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 2 Cilt. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1967.

Şâtîlâ, Leylâ Süleym. *Nizâmü't-talîm fi medîneti'l-Kâhire fi ahdi'l-Memâliki'l-Bahriyye*, ts.

Yerinde, Adem. "Zevâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/305-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Yiğit, İsmail. *Memlûkler*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.

Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.

Zehebî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-*

◆ Öne Çıkan Özellikleriyle Memlûkler Dönemi Kıraat İlmi Tedrisi

kibâr ale't-tabakâti ve'l-asâr. thk. Tayyar Altıkulaç. 4 Cilt. İstanbul:
Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995.